

Paszkwicz, Jędrzej

Jugosławia we włoskiej polityce w latach 1914-1941

Dzieje Najnowsze 34/2, 79-83

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jędrzej Paszkiewicz
Poznań

Jugosławia we włoskiej polityce w latach 1914-1941¹

Niniejsza praca jest próbą przedstawienia ewolucji włoskiej polityki wobec kwestii jugosłowiańskiej i niepodległej Jugosławii w latach 1914-1941. Autor ukazał sprawy, które w poszczególnych latach wpływały na zmianę stosunku Włoch do wydarzeń na Bałkanach i scharakteryzował ogólniejsze procesy wpływające na kierunek włoskiej polityki zagranicznej wobec ziem jugosłowiańskich oraz samej Jugosławii przez cały okres od 1914 do 1941 r. Nie było to zadanie proste, bo ramy, które wyznaczyły zakres chronologiczny rozprawy, obejmują przynajmniej kilka oddzielnych faz w stosunkach włosko-jugosłowiańskich. Wskazuje na to dorobek dotychczasowej literatury historycznej. Wielu autorów zajęło się charakterystyką krótkich okresów lub ograniczyło rozważania do bardzo konkretnych problemów badawczych. Najczęściej problematykę stosunków włosko-jugosłowiańskich umieszczano zresztą w ramach rozważań o ogólnej sytuacji międzynarodowej obu państw lub rywalizacji między mocarstwami w Europie Środkowej oraz Południowo-Wschodniej.

Zawarte w pracy zagadnienia Autor starał się ograniczyć do tych, które stanowiły wspólną płaszczyznę wzajemnych relacji między Włochami a Jugosławią, nie mógł jednak pominąć rozważań dotyczących sytuacji wewnętrznej obu państw i szerszych zagadnień międzynarodowych. Omówienie stosunków włosko-jugosłowiańskich byłoby niemożliwe bez uwzględnienia ich na tle wydarzeń ogólnoeuropejskich. Z tego powodu w pracy znalazły się zarówno odniesienia do polityki państw sąsiadujących z Włochami i Jugosławią, jak i wielkich mocarstw.

Głównym problemem badawczym, postawionym w pracy, było ustalenie rzeczywistej roli Jugosławii we włoskiej polityce zagranicznej. Punktem wyjścia było określenie interesów i celów decydujących o skonkretyzowaniu pierwotnego stosunku Włoch do kwestii jugosłowiańskiej podczas I wojny światowej oraz do samej Jugosławii w latach 1918-1941. Następnie należało zbadać czynniki stabilności i ewolucji poszczególnych celów i nakreślić proces stopniowej zmiany priorytetów określających kierunek włoskiej polityki wobec państwa jugosłowiańskiego. Kolejne pytanie badawcze dotyczy praktyki, czyli sposobu realizacji tych celów i skuteczności środków, za pomocą których Włochy zamierzały je osiągnąć w poszczególnych okresach. Dla możliwie najpełniejszego przedstawienia tej problematyki Autor posłużył się szczegółowo analizowaną faktografią.

¹ Praca napisana pod kierunkiem naukowym dra hab. Witolda Szulca w Zakładzie Bałkanistyki Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Recenzenci: dr hab. Irena Stawowy-Kawka (UJ), prof. dr hab. Stanisław Sierpowski (UAM). Obrona odbyła się 5 listopada 2001 r.

Monografia składa się z czterech części, obejmujących: w rozdziale pierwszym I wojnę światową (1914-1918), kiedy to nastąpiło wzmocnienie ruchu jugosłowiańskiego, owocujące utworzeniem Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, od pierwszego momentu swego istnienia nazywanego także Jugosławią. Rozdziały drugi i trzeci obejmują odpowiednio lata 1919-1930 i 1930-1941. Przedstawiony tam obraz politycznych stosunków włosko-jugosłowiańskich został uzupełniony charakterystyką stosunków gospodarczych, zwłaszcza zaś wymiany towarowej i polityki handlowej, prowadzonej przez oba państwa.

Dotychczasowa literatura na temat dziejów politycznych Włoch i Jugosławii jest ogromna. W zasadzie trudno znaleźć publikację o sytuacji międzynarodowej obu państw, w której nie poruszano by, choćby marginalnie, interesującej nas problematyki. Mimo to można jednak dostrzec pewne różnice w sposobach jej prezentacji w historiografii.

Choć we Włoszech już w okresie międzywojennym sporo pisano na temat włoskiej polityki wobec Jugosławii, najczęściej były to publikacje stronicze, przedstawiające to państwo jako bezpośrednio zagrażające bezpieczeństwu Włoch. W pracach powojennych stosunki włosko-jugosłowiańskie rozpatrywano głównie w kontekście włoskiej polityki ekspansji, blokowanej przez porządek wersalski. Jugosławią funkcjonuje tam jako ważny element włoskich planów imperialistycznych. Tę optykę doskonale oddaje tytuł i zawartość zbiorowego dzieła historyków włoskich oraz jugosłowiańskich *L'imperialismo italiano e la Jugoslavia* sprzed 20 lat. Włoscy historycy zwracają także uwagę na podwójny wymiar kwestii jugosłowiańskiej w polityce Włoch. Pierwszy, gorzej reprezentowany w historiografii, dotyczy głównie dążeń do zapewnienia praw autonomicznych Włochom mieszkającym na wschodnim wybrzeżu adriatyckim. Drugi, częściej wykorzystywany, ujmuje Jugosławię w kontekście rywalizacji włosko-francuskiej, apotemwłosko-niemieckiej o wpływy w Europie Południowo-Wschodniej. Ten wątek podejmują także najnowsze publikacje, np. wydana w ubiegłym roku wspólna książka profesorów E. Collottiego, N. Labancy i T. Sali (*Fascismo e politica di potenza. Politica estera 1922-1939*, Milano 2000).

Historiografia jugosłowiańska, jeszcze za czasów państwa socjalistycznego, koncentrowała się na sposobach obrony Jugosławii przed wrogą polityką Włoch. Znalazło to wyraz w wielu publikacjach, np. Vuka Vinavera czy Zivka Avramovskiego, na temat bałkańskiej polityki Jugosławii i zbliżenia niemiecko-jugosłowiańskiego, mających zablokować włoski imperializm. Po rozpadzie państwa jugosłowiańskiego, zwłaszcza w Chorwacji, ukazało się dużo prac na temat obrony słowiańskiego stanu posiadania nad Adriatykiem przez italianizację, prowadzoną przez władze włoskie głównie w Istrii. Choć takie książki, jak wydane w bieżącym roku podsumowanie konferencji na temat wpływu Włoch na migracje Chorwatów w latach 1918-1943 (*Zbornik radova z Medunarodnog znanstvenog skupa. Taljanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata 1918-1943*, Zagreb 2001) trzeba uznać za kontynuację publikacji, które ukazały się już w latach pięćdziesiątych, to jednak krytyczniej oceniają one rolę odgrywaną w tej sprawie przez władze centralne w Belgradzie i skupiają się na włosko-chorwackim, a nie włosko-jugosłowiańskim antagonizmie terytorialnym. Oddzielną, ale nie mniej istotną dla badanej problematyki grupą publikacji są książki o genezie i rozwoju ruchu ustaszów. W tym przypadku włoskie prace uzupełniają raczej obszerniejszy dorobek jugosłowiańskiej, w tym także chorwackiej, historiografii.

Z dotychczasowych badań nad włoską polityką zagraniczną wynika, że Jugosławią odgrywała zasadniczą i wieloznaczną rolę w międzynarodowych działaniach Włoch, przy czym bardziej liczyła się w nich polityka aniżeli ekonomia. Stosunki gospodarcze, ważne przecież dla przeprowadzenia włoskiej ekspansji, zostały przyćmione przez mitologię imperialną, propagowaną przez nacjonalistów, a potem faszystów. Właściwie przez cały okres międzywojenny

w Rzymie nie brano poważnie pod uwagę wskazówek ekonomistów, podkreślających konieczność pokojowego zdominowania gospodarki jugosłowiańskiej przez włoski kapitał. Działania w sferze ekonomicznej stanowiły jedynie tło doraźnych pociągnięć politycznych.

Politykę zagraniczną Włoch wobec kwestii jugosłowiańskiej podczas I wojny światowej i Jugosławii w latach 1918-1941 charakteryzowała wrogość, a zdecydowała o tym przede wszystkim niezgoda Rzymu na ogólniejsze rozstrzygnięcia polityczne, które zapadły po zakończeniu I wojny światowej. Włosi przez cały okres usiłowali zanegować jugosłowiańskie prawa do ziem, które zgodnie z literą arbitralnego, nie liczącego się z dążeniami politycznymi Słowian Południowych paktu londyńskiego, miały przypaść właśnie Włochom. Niebagatelną rolę odgrywały w tych działaniach imperialistyczne zapędy władz włoskich, zmierzających do stworzenia własnej strefy wpływów w Europie Południowo-Wschodniej, mającej zagwarantować Włochom status mocarstwa. Polityka ta wyrastała z haseł nacjonalistycznych, formułowanych jeszcze przed I wojną światową, a jedną z przesłanek, które zdecydowały o jej kierunku, było przekonanie o historycznych prawach Włoch do panowania nad wschodnim wybrzeżem adriatyckim.

Porozumienie włosko-jugosłowiańskie było wykluczone z powodu odmiennego podejścia obu stron do ówczesnego układu sił w Europie. Realizacja włoskich aspiracji imperialnych była możliwa tylko po rozbiciu ładu wersalskiego, którego beneficjentem było Królestwo SHS. Z kolei Jugosławia nie tylko dążyła do utrzymania ważności traktatów pokojowych, zawartych po I wojnie światowej, ale i budowała na ich podstawie różnorodne alianse polityczno-militarne. Dyplomacja jugosłowiańska nie odstąpiła od tych zasad nawet pod koniec lat trzydziestych, mimo pogłębiającego się uzależnienia od Państw Osi, bo powstrzymywało ją przed tym stanowisko Włoch. Lęk przed następstwami włoskich działań skłaniał władze w Belgradzie do utrwalania związków z Francją i Wielką Brytanią. W tych samych kategoriach należy tłumaczyć także jugosłowiańskie awanse wobec Niemiec, które w drugiej połowie lat trzydziestych zablokowały włoskie wpływy na Bałkanach i nad Dunajem.

Nierozwiązywalny antagonizm, który kształtował stosunki włosko-jugosłowiańskie od 1918 do 1941 r., wynikał także z naturalnej sprzeczności interesów między obu państwami. Po przeciwnych stronach barykady sytuowało je już samo położenie geograficzne i związane z nim sprawy obronności. Jugosłowiańskie panowanie nad Dalmacją uznawano w Rzymie za bezpośrednie zagrożenie militarne dla Włoch. Z kolei w Belgradzie stale liczono się z możliwością, że w pierwszym nadarzącym się momencie Włosi zaatakują Jugosławię, zagarną wybrzeże dalmatyńskie, a z ziem chorwackich utworzą wasalne państewko.

Należy jednak podkreślić, że antyjugosłowiańska polityka zagraniczna Włoch nie zawsze przekładała się na równie agresywne działania polityczne, które w ówczesnych okolicznościach były uzależnione od dwóch podstawowych czynników. Pierwszy odnosił się do zmiennej sytuacji wewnętrznej we Włoszech i Jugosławii, a przede wszystkim kryzysów politycznych i ekonomicznych, które nękały oba państwa, osłabiając ich aktywność międzynarodową. Drugi wiązał się z rywalizacją między mocarstwami o wpływy w Europie. W swoich działaniach na arenie międzynarodowej Włochy musiały zdobyć się na dużą elastyczność i w zależności od potrzeb szukać sojuszników także po drugiej stronie barykady. Dlatego w ich polityce wobec Jugosławii obok działań agresywnych, bezpośrednio skierowanych przeciwko jej integralności i bezpieczeństwu, pojawiały się próby negocjowania z mocarstwami na temat odgórnej korekty ogólnoeuropejskiego porządku politycznego, a także okresy chwilowego uspokojenia stosunków włosko-jugosłowiańskich lub nawet współpracy, która jednak nie mogła zaowocować trwałym porozumieniem.

Dokładna obserwacja metod wykorzystywanych we włoskiej polityce wobec Jugosławii pozwoliła wyodrębnić cztery zasadnicze fazy w stosunkach między obu państwami. Pierwsza obejmuje lata 1918-1922, gdy wielopartyjne monarchiczne Włochy konkretyzowały stanowisko wobec wschodniego sąsiada. Wydarzeniem o szczególnej randze był traktat w Rapallo z 1920 r., który regulował podstawowe kwestie graniczne. Włosi uznali istnienie Królestwa SHS, wychodząc ze stanu wojny z tym państwem, co jednak nie wpłynęło zasadniczo na zmianę ich nastawienia do jugosłowiańskiego sąsiada. Była to raczej próba dopasowania się do ówczesnych okoliczności. Włosi chcieli podtrzymać upadający, po konferencji pokojowej w Paryżu, mit włoskiej potęgi i zapewnić sobie szczytówką przynajmniej obecność nad wschodnim Adriatykiem.

Druga faza trwała od 1922 do 1925 r. i można ją uznać za przejściową. Zaważyła na tym niepewna sytuacja wewnętrzna w obu państwach. W Królestwie SHS narastał konflikt serbsko-chorwacki, a we Włoszech nasiliła się walka o kontrolę nad państwem. Także te okoliczności doprowadziły do chwilowego porozumienia między obu stronami w kwietniu 1924 r. Nadzieje na trwalszą współpracę przysły jednak już kilka miesięcy później wraz ze zmianą całej polityki zagranicznej Włoch wobec Jugosławii.

Za początek kolejnego, dziesięcioletniego etapu w stosunkach włosko-jugosłowiańskich można uznać 1925 r. Szczególne znaczenie zyskały wtedy dążenia do włoskiej hegemonii w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej, który to rejon uznano w Rzymie za strefę o szczególnym, wręcz życiowym znaczeniu ze względu na bogactwa surowcowe i strategiczne położenie. Faszystowskie Włochy podjęły aktywniejszą walkę z wpływami Francji, a głównym celem ich ataków stało się Królestwo SHS, ważne ogniwo w jej systemie sojuszków. Antyjugosłowiańskie działania Włoch miały charakter wielokierunkowy, bo tradycyjne metody dyplomatyczne uzupełniono nieformalnymi zabiegami mającymi prowadzić do wewnętrznej dezintegracji Królestwa SHS. Włoski wpływ na wydarzenia w Europie Południowo-Wschodniej miała wzmocnić kontrola nad antyjugosłowiańskimi organizacjami ekstremistycznymi i separatystycznymi. Gdy w 1929 r., po przewrocie króla Aleksandra, w Rzymie przysła nadzieja na rozbięcie Jugosławii, do programu włoskiej ekspansji na stałe wkomponowano separatystów chorwackich. Przyniosło to ograniczone korzyści. Akcje ustaszów bardziej kojarzono w Europie z politycznym awanturnictwem i terroryzmem aniżeli walką narodowyzwoleńczą. Nawet działacze chorwackiej prawicy uważali ich za narzędzie włoskiego rewizjonizmu, będące zaprzeczeniem walki o niezależną Chorwację. Jak pokazały zresztą dalsze wydarzenia, utworzenie oddzielnego państwa chorwackiego oparło się na scenariuszu bardzo odbiegającym zarówno od planów włoskich, jak i pierwotnych wyobrażeń Ante Pavelicia.

Ostatnią fazę, lata 1935-1941, charakteryzowały na przemian dążenia do pokojowego uzależnienia Jugosławii od Włoch, o charakterze antyniemieckim, jak i próby porozumienia z Niemcami na temat rozbioru państwa jugosłowiańskiego. Okazało się jednak, że Włochy nie sprostały niemieckiej konkurencji w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej, a utworzenie osi Rzym-Berlin tylko usankcjonowało tę sytuację.

Aż do 1941 r. dyplomacja jugosłowiańska miała uzasadnione powody do satysfakcji. Konsekwentnie realizowana linia obrony interesów państwa, zagrożonego przez włoskiego sąsiada, przynosiła dobre rezultaty, utrzymując Włochy w defensywie, choć Jugosławia płaciła za to pogłębiającym się uzależnieniem polityczno-ekonomicznym od Niemiec. W Belgradzie, począwszy od pierwszej połowy lat trzydziestych, żywiono przekonanie, że rozbieżność między interesami Niemiec i Włoch była na tyle duża, że można ją było wykorzystać do zachowania niezależności i utrzymania pokoju na Bałkanach. Taktyka lawirowania jednak zawiodła, bo zabrakło rzeczywistej przeciwwagi politycznej i ekonomicznej dla Niemiec. Nie mogły jej

stanowić ani państwa zachodnie, które nie zamierzały bezpośrednio angażować się w sprawy bałkańskie, ani Włochy, zbyt słabe, by przeciwstawić się niemieckiemu sojusznikowi.

Realizacja włoskich planów wobec Jugosławii, rozbięcie tego państwa, zajęcie ziem nad wschodnim Adriatykiem i stworzenie własnej strefy wpływów, okazała się możliwa dopiero po zmianie stanowiska Hitlera w sprawie jugosłowiańskiej. Nastąpiło to dopiero na przełomie marca i kwietnia 1941 r., po wybuchu przewrotu w Belgradzie, skierowanego przeciwko Osi. I w tym momencie Niemcy nie pozwoliły jednak odebrać sobie pierwszeństwa w decydowaniu o losach Europy Południowo-Wschodniej. Pod dyktando Trzeciej Rzeszy przebiegła kampania militarna w Jugosławii w kwietniu 1941 r., wojska włoskie odegrały w niej drugorzędną rolę. W rezultacie prestiż Włoch został uratowany dzięki Hitlerowi, który, zajęty przygotowaniami do inwazji na ZSRR, dążył do chwilowego uspokojenia sytuacji na Bałkanach. Włochy zrealizowały w 1941 r. swoje żądania terytorialne wobec ziem jugosłowiańskich, ale nie były zdolne do utrzymania kontroli nad swoimi zdobyczami wojennymi i ostatecznie uległy bardziej dynamicznemu i daleko agresywniejszemu sojusznikowi — Niemcom.